

УДК 930.1:[37:93/94]

Ірина Селищева

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто феномен історичної пам'яті. Простежено зв'язок між історичною пам'яттю та історичною освітою. Акцентовано увагу на чинники, що зумовили переоцінку явищ, подій у вітчизняній історії на сучасному етапі.

Проаналізовано поняття історичної пам'яті. Наголошено, що структура історичної пам'яті включає індивідуальну та колективну пам'ять. З'ясовано, що в основу національної ідентичності покладено історичну пам'ять.

Ключові слова: історична пам'ять, історична свідомість, ідентичність, національна самосвідомість, цінності, «політика пам'яті», історична освіта, суспільство.

Селищева І. Историческая память в контексте исторического образования.

В статье рассмотрено понятие феномена исторической памяти, проанализирована связь между исторической памятью и историческим образованием. Автор обращает внимание на причины, приведшие к переоценке событий в отечественной истории на современном этапе. Автором сделан вывод о том, что национальная идентичность включает историческую память, структура которой состоит из индивидуальной и коллективной памяти.

Ключевые слова: историческая память, историческое сознание, идентичность, национальное самосознание, ценности, «политика памяти», историческое образование, общество.

Для українського суспільства нині залишається актуальною тема відродження забутих сторінок вітчизняної історії, тобто повернення йому історичної пам'яті. Важливу роль у формуванні історичної пам'яті відіграє історичний контекст, а саме той простір, у якому вона зберігається. До того ж, історія становить частину політики, а найсуперечливіші її сторінки досить часто виступають об'єктом гострих політичних дискусій. Через це минуле й надалі є фактором, а

іноді й інструментом роз'єднання суспільства, політичних маніпуляцій, тож існує потреба об'єднання конфліктних моментів спільної історії у пам'яті сучасників.

До того ж, історична пам'ять є основою для визначення особистістю власної ідентичності, сприйняття та поваги до вибору іншої людини, інтеграції та консолідації спільноти на основі загальнолюдських цінностей [3, с. 254]. Тож без повернення суспільству правдивого викладу історичного минулого неможливо оздоровити самосвідомість українського народу, а Україні увійти в європейський освітній простір. Тому перед сучасними науковцями й постають питання, пов'язані із самоаналізом власного розвитку, виявленням нових джерел та оцінкою вже наявних [4].

Сьогодні існує низка фундаментальних праць, у яких здійснюється дослідження зазначеної проблеми. На особливу увагу заслуговують роботи В. Артюха, В. Вашкевича та інші, у яких здійснюється аналіз поняття «пам'ять», «історична пам'ять», та П. Вербицької, С. Драновської, О. Томаченка, О. Удада та інших, де наковці досліджують історичну пам'ять у проекції на завдання історичної освіти, торкаючись різних фрагментів суперечливого минулого.

Однак деякі аспекtnі питання залишилися поза увагою науковців, тому варто більш конкретно звернутися до аналізу проблеми історичної пам'яті як ключового поняття у сфері історичної освіти та розгляду і визначення його місця в контексті історичної освіти.

Мета статті – з'ясування ролі історичної освіти у справі збереження історичної пам'яті на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Сучасні науковці акцентують увагу, що у філософії освіти історію цінують через методикау історичного пізнання, яка уможливує перехід від «історії як предмета знань» до історії як «предмета мислення». Проте завданням історичної освіти залишається консенсус між національними та інтернаціональними складовими у викладанні історії, гармонізація їх основних напрямків [4].

Соціально-політична та економічна криза в нашій державі спричинила гостру кризу історичної освіти. Відповідно до цього, виокремлюється потреба відновити відповідність між функціями

гуманітарно-історичної освіти та новими чинниками, поставленими суб'єктивними реаліями перед суспільством та державою на сучасному етапі [4]. Зокрема, О. Томаченко, здійснюючи комплексний аналіз переосмислення історичних процесів в Україні доби незалежності, називає причини, що зумовили переоцінку явищ, подій у вітчизняній історії, серед яких виокремлює такі: становлення нової держави та її політики; накопичення фонду конкретних історичних фактів для переосмислення; уведення до наукового обігу невідомих документальних джерел; зміна понятійного апарату, продиктована кардинальними зрушеннями в науковому світогляді та світобаченні сучасної людини; переорієнтація суспільної свідомості з усіма її складниками [5, с. 133]. Відтепер середня школа та частково вищі навчальні заклади стали основними засобами просування національно-патріотичної історії, яка мала забезпечити виховання громадянської лояльності нових поколінь [7, с. 10].

Сучасна Україна продовжує свій розвиток і прагне досягти стану розвинутих форм самостійної державності. Проте сьогодення характеризується пануванням непевності, коли в суспільній свідомості конкурують декілька версій минулого. Стосовно цього, зазначає В. Артюх, нині існує нашарування трьох типів історичної пам'яті, а саме: української, російської та комуністичної. Ці конкуруючі моделі пам'яті не взаємоузгоджені та існують на рівні як колективної свідомості, так і окремої людини. Відповідно, науковець констатує, що «існує криза історичної ідентичності індивіда, тобто особистість не впевнена у визначенні того, з якими історіями потрібно пов'язувати себе» [1].

В основу національної ідентичності покладено історичну пам'ять, самоусвідомлення в процесі історичного розвитку, «історизацію» суспільних процесів. До викладання історії ставиться вимога сформувати національну та етнічну ідентичність, плекати національну гордість. З цього випливає, «що у школах потрібно в значному обсязі вивчати та аналізувати процеси творення національної ідентичності в минулому, їх генезу, історичну обумовленість, випадковість та штучність» [7, с. 9].

Структура історичної пам'яті включає індивідуальну пам'ять, що формується на основі власних спогадів особистості про події, та колективну пам'ять як уявлення про спільне минуле спільноти. На відміну від історичної науки, історична пам'ять є спрощеним

сприйняттям минулого членами соціальної спільноти. Отже, змістом пам'яті є не лише об'єктивна інформація про події минулого, а суб'єктивне сприйняття та його оцінка окремою особистістю. Через те, що пам'ятання – це індивідуальний і суб'єктивний процес, «історична пам'ять», на думку дослідників, є сумнівною метафорою [3, с. 251].

Заслуговує на увагу думка В. Вашкевича, який, досліджуючи філософський аспект поняття «пам'ять», зазначає, що вона є «живою історичністю буття, животворним духом історії». Далі дослідник пише: «без пам'яті, яка поєднує в єдине смислове поле сенси минулих подій, матеріальні свідчення історії залишаються поза історичністю буття. Без розуміння цього феномена неможливо осягнути сутність історичної свідомості, її структуру і механізм впливу на людське буття» Тож пам'ять – це явище, здатне утримувати минуле у поєднанні із сучасним та майбутнім, у вигляді його актуальної або потенційної присутності. Проте здатність забувати – це істотна властивість пам'яті, як і пригадувати. Відповідно, «знана нами історія – це результат деякої аберації пам'яті» [2]. Історична пам'ять виконує функцію носія сенсу та значення ситуацій сучасного. Саме вона постійно стикається з усе новими та новими ситуаціями дійсності, тому й сама змінюється під час виконання своєї основної функції, тобто, за визначенням науковця, це динамічна категорія [2].

Процес розбудови української політичної нації потребує виваженої та осмисленої політики держави щодо формування історичної пам'яті молодих українців. Але історична пам'ять, функціонуючи в масовій свідомості, не з'являється спонтанно. Вона, як зазначає В. Артюх, відображає позиції певного владного інтересу, внаслідок цього державні інститути впливають на формування нової моделі пам'яті. Науковець наголошує, що політика формує одну модель пам'яті. Тобто, коли у більшості населення країни сформоване ототожнення з нацією в минулому, теперішньому й майбутньому, лише тоді нація може вважати себе сформованою. Відповідно, складовою такого ототожнення є єдина модель пам'яті, яка формує у свідомості окремої людини позитивне сприйняття нації. Однак наявні діаметрально протилежні факти історії (деякі з них створені штучно через політичну доцільність такого трактування історичного минулого), що створюють ситуацію суперечності, мають

бути знівельовані іншим історичним контекстом. Тож сама модель історичної пам'яті в ідеалі, щоб слугувати об'єднуючим фактором, не повинна містити суперечностей [1].

Матриця історичної пам'яті особистості – це наслідок цілеспрямованої роботи зацікавлених структур суспільства по вихованню лояльного до нації й її політичного режиму громадянина, але вона стає й умовою подальших активних дій цього громадянина в напрямку укріплення позицій цієї ж нації. В. Артюх констатує, що «історична пам'ять у контексті політики пам'яті є функцією влади, що визначає, як потрібно спільноті уявляти минуле. Політика пам'яті спрямована завжди на створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим». Проте, зазначає далі дослідник, завершена та несуперечлива картина минулого потрібна й частині суспільства, що визнала себе політичними українцями, й системі політичної влади, але вже виходячи зі специфічних інтересів цієї структури. Тож фактично через ототожнення певної маси індивідів із сконструйованою моделлю історичної пам'яті в процесі їх соціалізації відбувається конституювання й самого феномена нації» [1].

Загальнонаціональна історична пам'ять – це культурна, ідеологічна угода між різними варіантами локальних моделей пам'яті, які належать різним соціальним групам та політичним силам. Однак, умовою її «укладання» має бути лояльність до стану об'єктивної реальності української нації й держави та державна незалежність сьогодення повинна підтримуватись (і узаконюватись) традицією фактів державної незалежності в минулому. Проте часто спостерігаємо, настільки взаємовиключні моделі пам'яті, що їх солідаризація неможлива, а це посилює складність ситуації в демократичному суспільстві [1].

Заслугує на увагу думка П. Вербицької, вчена, намагаючись з'ясувати можливості історичної освіти в подоланні конфлікту історичної пам'яті, називає її чинником дестабілізації сучасного українського суспільства та перешкодою його інтеграції та консолідації. Вивчаючи праці сучасних науковців, присвячені проблематиці історичної пам'яті в Україні, вона звертає увагу на те, що найбільш досліджуваною є проблема «політики пам'яті», тобто формування образу історичного минулого з певною політичною метою. Відповідно, суперечність історичної пам'яті в сучасному

українському соціумі стає предметом політичних маніпуляцій, до того ж історії відводиться роль інструментарію різної інтерпретації подій минулого певними політичними силами. Тому історія виступає важливим політичним чинником в Україні, інструментом політичних та ідеологічних «ігор», частиною політики пам'яті, а найсуперечливіші її сторінки – об'єктом гострих суспільних дискусій. Тож минуле й надалі є предметом роз'єднання суспільства, через те суспільною необхідністю стає об'єднання конфліктних моментів спільної історії у пам'яті сучасників. Згідно з цим, деякі дослідники в цьому контексті переконують, що історія, пам'ять і політика – це окремі царини, і відносини між ними зовсім не ідеальні [3].

Однак, як зазначає О. Удод, різним регіонам України (умовно розподіленим на Центр – Схід – Захід) притаманні різні версії історичної пам'яті. Відповідно, обрати єдину версію і покласти її в основу підручника, як і поєднати всі, неможливо. Тож стратегічним рішенням, на думку науковця, є «досягнення єдності, повної взаємодії соціальної пам'яті, історіографії, історичної освіти, певного рівня історичної свідомості, що забезпечує більш-менш схожі підходи до трактування історичного минулого». Тоді як «невідповідність між ними, розрив, зумовлює конверсію історичної пам'яті, соціальну мімікрію, подвійні моральні стандарти, «війни пам'ятників», дискримінацію національних символів і героїв тощо». Проте історія не має бути причиною виникнення нових конфліктів [7, с. 11-13], тож слід через історичну освіту шукати шляхи до їх уникнення, зняття протиріч.

В українському суспільстві спостерігається посилена увага до проблеми історичної пам'яті в контексті розробки шкільного підручника історії нового покоління. Важливо, щоб підручники подавали історію українців у їхніх зв'язках із сусідніми народами не тільки як боротьбу, через конфлікти, війни, а й як історію звичайного сусідства. Вони мають сприяти підтримці цього процесу та надавати підростаючому поколінню пам'ять про те, що є вартим збереження [7, с. 11-12].

Загальнонаціональна історична пам'ять у демократичному суспільстві має бути угодою між різними варіантами локальних моделей пам'яті, що належать різним соціальним групам та політичним силам, а суспільне порозуміння та примирення щодо

суперечливих сторінок історичної пам'яті має бути завданням історичної освіти [3, с. 253-252].

Роль історичної освіти має полягати у формуванні в молодого покоління цілісного образу історичного минулого національної спільноти, з якою молода людина може себе ідентифікувати. Має бути присутнім український погляд на події як у світі, так і в Україні, який урахуватиме світовий досвід толерантного ставлення до прав людини, пріоритету людських цінностей і цивілізаційних вартостей культури [7, с. 10]. Зокрема, П. Вербицька наголошує, що підростаюче покоління має «не лише отримувати знання про історичні події, але й бути готовим до конструктивного діалогу з представниками різних культур, носіями різної історичної пам'яті, виробити толерантне ставлення до них, повагу до їхніх поглядів та уподобань» [3, с. 254].

Водночас детальне дослідження історичних подій, виявлення позитивного взаємовпливу різних культур, критичний аналіз та відкрита дискусія вразливих і суперечливих питань сприяє подоланню соціальних упереджень та стереотипів. Саме історична освіта має допомогти у цьому.

Аналізуючи доробок дослідників, відзначимо, що науковці багато уваги приділяють формуванню критично мислячої особистості як одному з важливих завдань історичної освіти. Лише така людина здатна оцінити минуле і сучасне, розуміти та поважати погляди інших людей, виявляти готовність до діалогу. Тож сучасна історична освіта має потенційні можливості стати чинником примирення різних моделей історичної пам'яті, засобом конструктивного суспільного діалогу про минулі та сучасні проблеми суспільного розвитку [3, с. 254].

Зважаючи на викладене вище, зазначимо що починаючи з 1991 року, в Україні сформувалася потреба в подоланні однобокості й тенденційності у викривленому викладі вітчизняної історії, у прагненні висвітлювати історичний процес об'єктивно, з урахуванням усіх факторів впливу, відповідно до досягнень світової історичної науки. Попри те, що впродовж періоду незалежності було закладено основи нової системи викладання історії України та всесвітньої історії, переглянуто або навіть повністю оновлено зміст історичної освіти, ще залишається багато невирішених питань як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Література

- 1. Артюх В. О.** Що таке історична пам'ять? [Електронний ресурс] / В. О. Артюх. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31202/1/Artyukh_%20istorychna_pamyat.pdf. **2. Вашкевич В. М.** Феномен історичної пам'яті [Електронний ресурс] / В. М. Вашкевич. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2009_18/Gileya18/F1.pdf. **3. Вербицька П. В.** Проблеми історичної пам'яті у проекції на завдання сучасної історичної освіти / П. В. Вербицька // Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2012. – № 724. – С. 251–254. **4. Драновська С. В.** Історична освіта в ЗНЗ у ХХІ ст.: досвід та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С. В. Драновська. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pedalm/texts/2010_-7/009.pdf. **5. Томаченко О. В.** Переосмислення історичних процесів у шкільній освіті України 1990-х рр. – початку ХХІ століття: теоретичні засади, генезис, зміст / О. В. Томаченко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2010. – Вип. 22. – С. 130–136. **6. Удод О. А.** Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю / О. А. Удод // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 8. – С. 32–38. **7. Удод О. А.** Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті [Електронний ресурс] / О. А. Удод. – Режим доступу : irbis-nbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.

SUMMARY**Selischeva I. Historical Memory in the Context of the Historical Education.**

The article deals with the phenomenon of historical memory, and studies the connection between historical memory and historical education. The attention is focused on the factors that led to revaluation effects, events in national history today. The notion of historical memory has emphasized that the structure of historical memory includes individual and collective memory. It has been found that the basis of national identity makes historical memory.

It is emphasized that the role of history education should be the formation of the younger generation in a holistic way past the historic national community with which young people can identify themselves. There should be a Ukrainian perspective on events both in the world and in Ukraine, taking into consideration world experience that tolerances towards human rights, human values and civilization values culture.

However, a detailed study of historical events, identifying positive interference of different cultures, critical analysis and open discussion of sensitive and controversial issues contributes to overcoming social prejudices and stereotypes. That history education should help with this. It is pointed that the

modern history education has the potential to become a factor of reconciliation of different models of historical memory, a means of constructive public dialogue of past and current problems of social development.

It is reported that since 1991 in Ukraine emerged the need to overcome the one-sidedness and bias distorted presentation of national history, in an effort to highlight the historical process objectively, taking into account all factors of influence, according to the achievements of world historical science. Despite the fact that during the period of independence laid the foundations of a new system of teaching the history of Ukraine and World History, revised or even completely updated the content of history education, still many outstanding issues both theoretical and practical level.

Key words: historical memory, historical consciousness, identity, national identity and values, «politics of memory», history education and society.